Småstäder och andra orter i senmedeltidens Småland

Martin Hansson

Small towns and other places in late medieval Småland. Late medieval towns have often been neglected within the urban archaeological paradigm. This article tries to discuss the medieval urbanization from the perspective of small late medieval towns in relation to other types of central places by using a regional perspective. The towns of Vimmerby and Eksjö, and the central places of Värnamo and Vetlanda in Småland are used as examples. In this region, the functional similarities between places that became formal towns, and places that never got formal town privileges, are very evident. Markets, judicial and religious functions were present regardless of whether the place was a formal town or not. It is also evident that formal towns lacked the expected presence of densely built up areas.

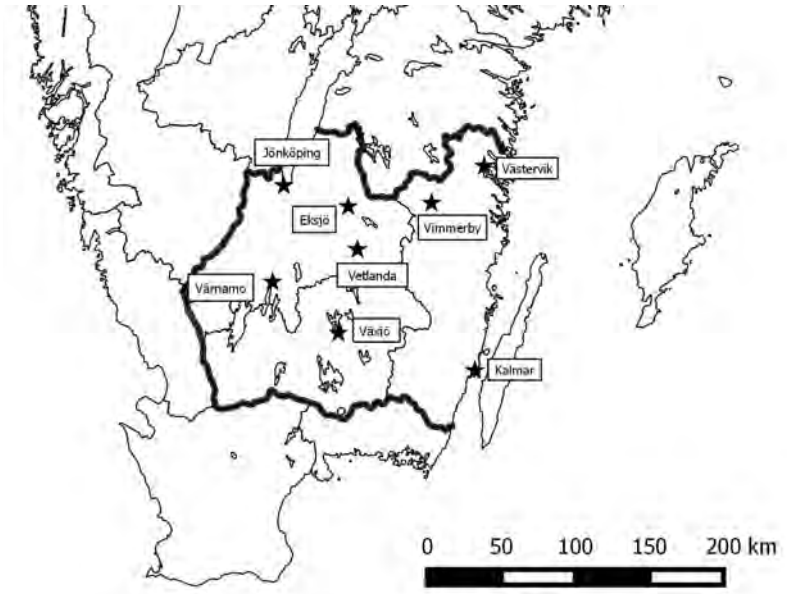
Inledning

Stadsarkeologisk forskning har länge fokuserat på de äldsta städerna. Det är också resultaten från undersökningar i de äldsta städerna som utgjort grunden för det stadsarkeologiska paradigmet. I Lund, Sigtuna och Lödöse hittas metertjocka kulturlager med massvis med fynd vilket fått prägla den arkeologiska bilden av hur en medeltida stad ska se ut under markytan. Problemet är dock att den här bilden krockar med verkligheten när man som arkeolog hamnar i en senmedeltida stad som Växjö, Eksjö eller Vimmerby. Majoriteten av medeltida städer i Norden ser inte ut som Lund eller Lödöse under mark.

I den här artikeln är utgångspunkten de små senmedeltida städer som sällan lämnar ifrån sig några medeltida fynd och där man ibland har svårt att rent arkeologiskt hitta några urbana lämningar överhuvudtaget. Hur ska den medeltida urbaniseringen förstås utifrån den här typen av platser? Varför blev just de här platserna städer och vilken typ av urban verksamhet/miljö representerar en plats där man inte hittar några medeltida fynd? Ofta kan man även hitta platser som verkar minst lika urbana som de som var formella städer, men som

META 2017-inlaga.indd 73 6/5/2017 8:32:12 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

Figur 1. De orter i Småland som berörs i artikeln.

saknar stadsprivilegier. Nedan ligger fokus på en jämförelse mellan städerna Vimmerby och Eksjö, vilka räknas som urbaniserade i mitten av 1300-talet respektive början av 1400-talet, samt orterna Vetlanda och Värnamo som uppvisar stora funktionella likheter med Vimmerby och Eksjö, men som aldrig blev städer[1].

Bland arkeologer har frågan om skillnaden mellan stad och landsbygd och det reella innehållet i begrepp som urbant och ruralt kommit att diskuteras allt mer under senare år. Det har vuxit fram en insikt om att urbana funktioner har funnits även på platser som i formell mening inte betecknades som städer (Andersson 2002, Lindeblad 2008, s. 88–90). Även utanför Skandinavien har urbaniseringens diversifierade karaktär med mängder av olika typer av platser med specifika funktioner, ofta i avsaknad av formella stadskriterier, uppmärksammats (Astill 2009, s. 256). I Småland framträder ett antal platser av erkänt urban karaktär under medeltiden, men här finns också orter som saknade formella stadsrättigheter men som ändå delvis förefaller urbana till sin karaktär. I den här artikeln lyfts Värnamo och Vetlanda fram, men även orter som Berga, Pata och Vrigstad hade kunnat diskuteras i detta sammanhang.

Den äldsta och mesta betydelsefulla staden i Småland var Kalmar som etablerades i slutet av 1100-talet invid en borg. Kalmar blev en stad av kontinentalt snitt omgiven av en stadsmur, med en tät bebyggelse med ett stort antal stenhus. I staden fanns flera tiggarmunkskonvent och staden fungerade som

META 2017-inlaga.indd 74 6/5/2017 8:32:13 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

nationell och internationell mötesplats (Stibéus 2015, s. 15–19). Jönköping växte fram som stad under 1200-talets andra hälft. Staden hade ett kommunikativt och strategiskt läge vid Vätterns södra strand. År 1284 utfärdade Magnus Ladulås stadsprivilegier för Jönköping (Areslätt 1984, s. 8–11; Kallerskog & Röjder 2014, s. 13). Västervik växte upp som centralort i Tjust längst in i Gamlebyviken i slutet av 1200-talet. Senast 1433 flyttades Västervik till sitt nuvarande läge lite längre ut i Gamlebyviken (Sandell 1984). I mitten av 1300-talet träder Växjö fram som formell stad efter att ha fungerat som kyrklig centralort och stiftscentrum sedan slutet av 1100-talet (Hansson 2017a in press). De två återstående städerna Vimmerby och Eksjö ska ägnas lite mera utrymme.

Vimmerby

Vimmerby framträder i det skriftliga källmaterialet som stad i mitten av 1300-talet. Vimmerby var centralort i Sevede och nämns som tingsplats 1358. Några år tidigare, 1350, omtalas stadens sigill, vilket antyder att Vimmerby vid den här tiden räknades som stad. 1370 nämns att här fanns tre *proconsules* (borgmästare). I Gästgivarehagen, ungefär 600 meter sydost om kyrkan, finns två vikingatida gravfält med sammanlagt över 300 gravar. Antalet gravar och de förhållandevis fyndrika gravar som undersökts, visar att Vimmerby var en betydande plats redan under vikingatid. Orten låg också i en knutpunkt för olika landsvägar (Åhman 1984). Det skriftliga källmaterialet som nämner medeltida förhållanden i staden är dock långt ifrån rikhaltigt.

Även i det arkeologiska materialet är Vimmerby ytterst undflyende. De arkeologiska undersökningar som gjorts har inte påvisat några mer omfattande kulturlager eller andra lämningar. Faktiskt har inga säkert medeltida fynd har gjorts, bortsett från ett lösfynd av ett mynt från 1000-talet präglat av den danske kungen Knut den Store. Snarare har frånvaron av fynd lett till en diskussion om den medeltida staden verkligen låg på samma plats som 1600-talets stad. Stadens litenhet syns också genom att Gustav Vasa 1532 drog in stadsprivilegierna, innan Vimmerby 1604 återigen blev köpstad (Åhman 1984; jfr. Palm 2007).

Två 1600-talskartor, från 1648 (fig. 2) och 1658, visar Vimmerbys äldsta kända stadsplan och stadens kringliggande ägor. Stadsplanen var på 1600-talet närmast rätlinjig med ett kvadratiskt torg. Centralt genom staden, från kyrkan i öster, över torget och västerut löpte Storgatan, den öst-västliga genomfartsleden genom staden (Åhman 1984). Stadsområdet var utifrån kartorna att döma ungefär sjutton hektar stort, men det är synnerligen oklart hur väl bebyggt detta område var under medeltiden.

Stadskyrkan som omnämns indirekt 1253, revs redan på 1600-talet.

META 2017-inlaga.indd 75 6/5/2017 8:32:13 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

Figur 2. Geometrisk delineation över Vimmerby 1648, som visar stadsplanen med kyrkan i öster och torget i centralt placerat i staden. Lantmäteristyrelsens arkiv G105-1:1.

Den ska då ha varit av timmer och ha legat strax väster om nuvarande kyrka. Några andra medeltida institutioner bortsett från kyrkan fanns troligen inte i staden (Åhman 1984, s. 13). Hade inte det skriftliga källmaterialet om Vimmerbys medeltid varit bevarat hade orten utifrån de materiella lämningarna aldrig kunnat påvisas som stad. Visserligen konstateras det ofta i de undersökningar som gjorts i Vimmerby att äldre kulturlager varit sönderschaktade, men hade det funnits en omfattande tät medeltida bebyggelse på platsen borde man i alla fall ha hittat några fler lösfynd av medeltida karaktär.

Eksjö

Eksjö framträder som stad lite senare än Vimmerby, kring år 1400, och verkar också vara en naturligt framvuxen stadsbildning ur en äldre centralort. Eksjö socken nämns första gången 1328 och orten förefaller ha varit tingsplats för Vedbo under 1300- och 1400-talen. 1406 omtalas Eksjö som stad för första gången och från 1400-talet finns flera skriftliga omnämnanden som visar att Eksjö var köpstad. 1439 omtalas fyra borgare i staden och året efter bekräftade Karl Knutsson stadens privilegier, vilka tidigare utfärdats av kung Erik (Varenius 1984). Även Eksjö låg där vägar möttes. En nordlig-sydlig väg från Kalmar fortsatte genom Holaveden till Skänninge i Östergötland. En öst-västlig väg förband Eksjö med kusten och med Jönköping. Eksjö var en mycket liten stad och under 1500-talet var dess stadsprivilegier på väg att dras in ett flertal gånger.

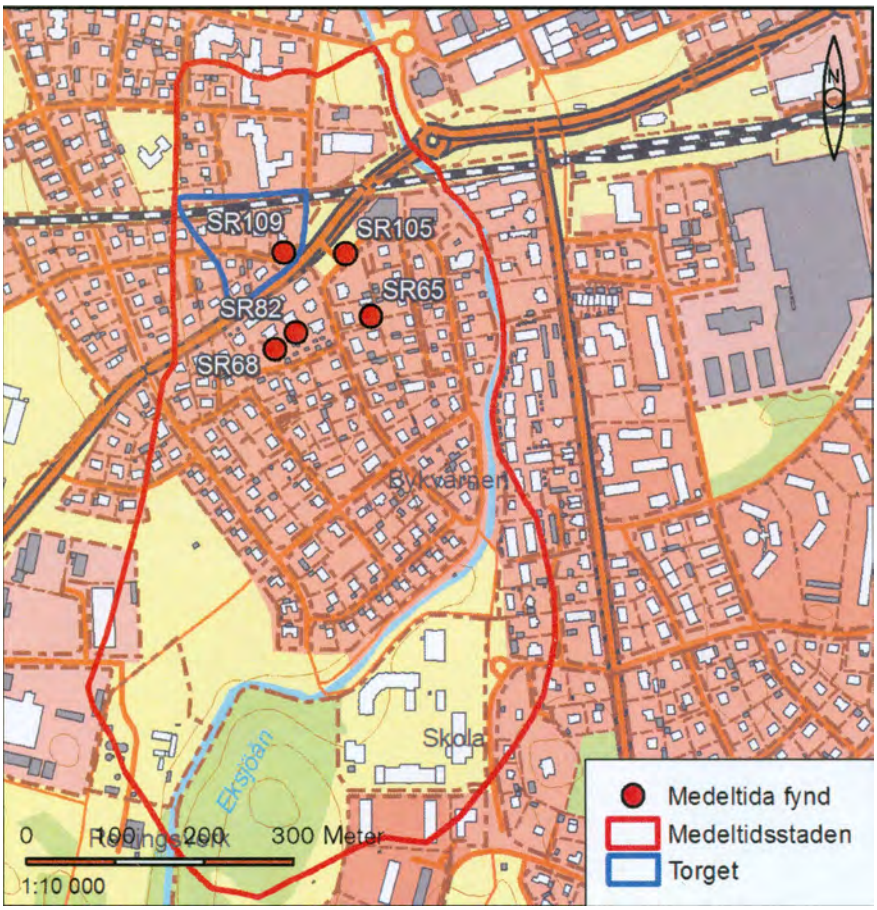
META 2017-inlaga.indd 76 6/5/2017 8:32:13 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

En mantalslängd från 1554 upptar endast åtta personer som gårdsägare (Varenius 1984, s. 10).

Den äldsta kartan över Eksjö upprättad 1697–99 visar stadens gator, kvarter och tomtindelning. Kartan visar stadens utbredning på den plats dit den flyttades 1569 sedan den bränts under nordiska sjuårskriget året innan (Varenius 1984, s.44). Stadsområdet omgavs nu på tre sidor av Eksjöån och dess östra förgrening. Vid de arkeologiska undersökningar som skett inom Eksjös nuvarande centrum öster om Eksjöån har inte några medeltida lämningar påträffats. Här låg dock även stadens kyrka vilken omtalas 1328. Den medeltida kyrkan byggdes om och till ett flertal gånger innan den slutligen revs 1887 och ersattes av nuvarande stadskyrka, belägen vid 1600-talets torg (Varenius 1984, s. 13).

Spår efter senmedeltida bebyggelse har framkommit på den väs-

Figur 3. Karta över det medeltida Eksjös utbredning enligt arkivstudier och påträffade medeltida indikationer. Ur Kallerskog & Röjder 2014, fig 7. Jönköpings läns museum.

META 2017-inlaga.indd 77 6/5/2017 8:32:14 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

tra sidan om ån, en bit sydväst om det område som 1600-talskartorna pekar ut som dåtidens stadsområde. I de här delarna av staden har också tunna kulturlager med en del medeltida keramik framkommit. Bebyggelsespår i form av en kallmurad källare med trolig datering till 1500-talets början har hittats, tillsammans med rester efter metallhantverk som daterats till 1300-tal (Haltiner Nordström 1997; Kallerskog & Röjder 2014, s.18–20).

Det område där medeltida fynd påträffats ligger ungefär 500 meter sydväst om platsen där den medeltida kyrkan låg. Troligen låg kyrkan utanför staden, vilket är ovanligt även om sådana exempel är kända från andra håll (jfr. Horsens i Danmark, Nyborg 2004, s. 140). Alternativt har stadsområdet varit betydligt större än vad man tidigare antagit, men detta förefaller mindre sannolikt. Redan storleken på det rekonstruerade medeltida stadsområdet (fig. 3), som inte inkluderar kyrkans läge, är 45 hektar, varför det inte förefaller särskilt troligt att stadsområdet varit ännu större. Speciellt inte mot bakgrund av att Eksjö var en mycket liten stad under 1500-talet. Istället får man intrycket av att Eksjö kännetecknades av en mycket gles bebyggelse av lantlig karaktär. Kanske saknade Eksjö helt den täta bebyggelse som vanligen kännetecknade en medeltida stad.

Med undantag av Kalmar, Jönköping och kanske Växjö med sin domkyrka, framstår inte de småländska medeltidsstäderna som särskilt imponerande. Inte minst Vimmerby och Eksjö framstår som små och obetydliga. Att de idag räknas som medeltida städer beror på att skriftliga dokument bevarats. Men andra ”småland” hade liknande centralorter som dock aldrig fick stadsprivilegier.

Värnamo

Värnamo ligger där den nord–sydligt gående Lagastigen korsas av en väst–östlig väg, som från Njudung i öster passerar Värnamo på sin väg västerut. Vid Värnamo finns både ett stort antal höggravfält samt två runstenar (Sm 63, 64) som visar att bebyggelse fanns här under yngre järnålder (Hansson 2001, s. 365). Orten framträder i det skriftliga källmaterialet som mötesplats för Östbo härad och här hölls häradsting 1333. Marknad i Värnamo omnämns första gången 1473 och ännu under 1500-talet deltog Jönköpingsborgarna på en liten marknad i Värnamo (Härenstam 1946, s. 158). Den äldsta kartan över Värnamo, en situationsplan från 1789, visar hur marknadsplatsen låg på den västra sidan av Lagan, medan kyrkan låg på den östra sidan av ån. Det var också på den västra sidan som köpingen Värnamo kom att regleras i mitten av 1800-talet. Värnamo framstår som en traditionell centralort, säte både för tinget och för prosten i Östbo härad i Finnveden, där det troligen redan under medeltiden fanns en marknad.

Biskopen i Linköping ägde egen-

META 2017-inlaga.indd 78 6/5/2017 8:32:14 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

dom i Värnamo socken redan i slutet av 1100-talet. Under 1200-talet ökades godsmassan genom donationer och köp till biskopsbordet men i början av 1500-talet hade biskopen gjort sig av med allt sitt gods kring Värnamo (Härenstam 1946, s. 200–203; Hansson 2001, s. 136–137, 315). Tillsammans med kyrkorna i Rydaholm och Berga var Värnamo den rikaste kyrkan i Finnveden om man ser till vad dessa gav för inkomster till stiftet. Rydaholm och Värnamo gav exempelvis mest i biskopstionde (Härenstam 1946, s. 267–269; Schück 1959, s. 427–428).

Dessvärre är inte mycket känt om den medeltida kyrkan i Värnamo, den revs redan 1776, men en ritning från 1775 ger dock viss information. Kyrkan hade långhus, smalare kor och absid samt ett förhållandevis brett västtorn. Två kolonnfragment av sandsten, som sannolikt ursprungligen suttit i den medeltida kyrkans långhusportal, visar att kyrkan varit en av relativt få arkitektoniskt utsmyckade kyrkor i Smålands inland. Detta tillsammans med förekomsten av västtorn samt att en runsten påträffats på kyrkogården (Sm 63), indikerar att dess uppförande kanske ska kopplas till en lokal/regional elit av något slag (Hansson 2001, s. 113–115, 346). Det finns inga formella dokument eller fynd som pekar ut Värnamo som medeltida stad, men på ett funktionellt plan finns stora likheter mellan en ort som Värnamo och exempelvis Vimmerby.

Vetlanda

Vetlanda ligger i anslutning till Emån i Östra Härad i Njudung. I området finns ett flertal gravfält från yngre järnålder som tillsammans med ett stort antal runstenar visar att området var förhållandevis tätt bebyggt under sen vikingatid. En av dessa runstenar, Sm 110, stod enligt rannsakningarna 1667 vid marknadsplatsen Torget strax söder om kyrkbyn Vetlanda (Kinander 1935–61, s. 244–245). Precis som andra centralorter låg Vetlanda i ett gynnsamt kommunikativt läge, där den öst–västliga vägen genom Njudung och vidare mot kusten mötte en nord–sydlig led som förde mot Eksjö i norr och Växjö och Kalmar i söder.

Vetlanda nämns första gången i ett odaterat biskopsbrev författat någon gång mellan 1233 och 1247. Under medeltiden var Vetlanda tingsplats för Östra härad i Njudung. Ett brev från 1364 omtalar att ting hölls på ”torget i Vetlanda”, vilket visar att här även fanns en marknadsplats och strax söder om Vetlanda låg gården ”Torget”. Från 1345 och cirka 100 år framåt finns ett tiotal brev bevarade som är utfärdade vid eller i anslutning till ting i Vetlanda (Larsson 1995, s. 15–18). Vetlandas betydelse som tings- och marknadsplats förstärktes under 1500- och 1600-talen. En karta från 1645 över gården Torget visar att här fanns både tingsstuga och marknadsbodar. I slutet av 1600-talet flyttades tingsplatsen till Vet-

META 2017-inlaga.indd 79 6/5/2017 8:32:15 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

Figur 4. Utsnitt ur Geometrisk ägoavmätning över gården Torget 1645 som visar marknadsbodar (v) och tingsstuga (4). Johan Larsson Grot, Lantmäteristyrelsens arkiv E123-50:e4:6-7 26.

landa kyrkby där ett nytt tingshus byggdes. På 1560-talet fick Vetlanda också en gästgivaregård och år 1586 anges marknaden i Vetlanda vara en enskild marknad för Eksjös borgare (Larsson 1995, s. 57).

Själva byn Vetlanda hade på 1540-talet åtta gårdar vid sidan om gården Torg (Larsson 1995, s. 15). Senast på 1240-talet har dock biskopen i Linköping ägt en gård i Vetlanda by, samt även införskaffat en kvarn här. Gården i Vetlanda framstår som en av hans huvudgårdar. I ett brev från 1337 nämns huvudgården i Vetlanda med fyra mindre underlydande gårdar (Larsson 1995, s. 26).

Den medeltida kyrkan i Vetlanda är med undantag av tornet dessvärre riven, den revs redan i slutet av 1700-talet, men hade ursprungligen långhus, smalare kor, absid och ett västtorn. Västtornet, som var sekundärt i relation till långhuset, är uppfört av vald gråsten med hörnkedjor av huggen kvader (Englén 1976; Hansson 2001, s. 351). Med tanke på att det är yngre än långhuset bör kanske en datering till 1200-talet vara rimlig, kanske ett resultat av att biskopen då etablerade en huvudgård i byn.

Några skriftliga dokument som

META 2017-inlaga.indd 80 6/5/2017 8:32:15 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

visar att Vetlanda varit stad finns inte. 1526 krävde dock Gustav Vasa extraskatt av landets kyrkor och städer och olika bergslager. Till de städer i Småland som då skulle betala denna skatt räknas även Vetlanda. Kalmar och Jönköping skulle leverera vardera 100 oxhudar i skatt, Växjö och Västervik 20 oxhudar medan Vimmerby, Eksjö och Vetlanda skulle leverera 10 vardera. I det här sammanhanget sågs Vetlanda som en stad. I kronans jordebok för Östra Härad från 1539 är Vetlanda införd som köpstad med 20 öres årlig skatt jämte 14 oxapenningar. I jordeboken 1540 saknas beteckningen köpstad, istället redovisas en rubrik ”*Hwetlanda torgh*”, med sex åbor som tillsammans betalade 20 öre i skatt. 1544 skattar dessa åbor för åtta bebodda och två öde ”tomter”. Denna typ av redovisning fortsätter i skatteböckerna fram till 1554, då det åter bara talas om tre bönder under Torget. Samtliga har nu blivit kronobönder (Larsson 1995:52–53). Av de växlande noteringarna att döma verkar det nästan som om inte ens kronan riktigt visste hur den här typen av platser skulle hanteras, var det stad eller landsbygd?

Några stadsprivilegier finns som sagt inte bevarade för Vetlanda. Däremot finns en skadad sigillstamp med något oklar proveniens på Statens Historiska Museum (SHM 9387) med inskriften S. CIVITATIS: HWETELANDH. Sigillet har en tresidig snedrutad sköld med snedbjälke från höger, där man nedtill ser en fågel och överst ett möjligt veteax. Enligt uppgift ska stampen ha hittats i närheten av Vetlanda. Stampens äkthet som medeltida har dock ifrågasatts på heraldiska grunder. Lars-Olof Larsson menar å sin sida dock att stampen skulle kunna vara en kvarleva från Vetlandas korta tid som stad i början av 1500-talet (Larsson 1995, s. 53). Oavsett vilket så förefaller Vetlanda ur funktionell synvinkel närmast ha varit en ”de facto”-stad under medeltiden trots avsaknad av formella stadsprivilegier. Alla viktiga funktioner som förknippas med urbana platser fanns här, undantaget en tät bebyggelse. Men det senare saknades antagligen även i Vimmerby och Eksjö.

Sammanfattande diskussion

I Småland fanns således centralorter som var städer och centralorter som inte var städer. De två största och viktigaste städerna, Kalmar och Jönköping, var båda nära kopplade till kungamakten. Samtidigt var det här två orter som inte av tradition var centrala i respektive bygd. Hamnläget i Kalmar har sannolikt alltid varit av betydelse, men tyngdpunkten i Möre fanns på annat håll under yngre järnålder (Anglert 2001). Inte heller Jönköping framstår som en naturligt framvuxen plats utan skapad som en utbrytning ur Ljungarums socken (Areslätt 1984, s. 8–11). Även för Gamleby/Västervik framstår kungamakten som den viktigaste aktören, men till skill-

META 2017-inlaga.indd 81 6/5/2017 8:32:15 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

nad från Kalmar och Jönköping låg Gamleby centralt i en yngre järnåldersbygd och framstår snarare som en organiskt framväxt plats fast förankrad i den lokala bygden (Sandell 1984, s. 8). De här exemplen visar att kungamakten kunde använda skilda strategier i valet av plats för urbaniseringen, antingen utgå från äldre bygdecentra eller skapa nya platser i landskapet. Kanske berodde detta på om och hur lokala aktörer samspelade med kungamakten.

Med undantag av Kalmar och Jönköping kan alla övriga orter karaktäriseras som äldre centralorter i kommunikativa lägen i respektive bygd. Runstenar och gravfält visar platsernas vikingatida centralitet. Växjö, Vimmerby, Eksjö men även Värnamo och Vetlanda hade alla samma typ av centralitet. Förutom att vara centralorter i bygden var flera av dem tingsplatser och platser med starkt kyrkligt inflytande. Biskopssätet i Växjö framstår här naturligtvis som mest betydelsefullt, men även i Värnamo och Vetlanda fanns huvudgårdar tillhöriga biskopen i Linköping. Alla dessa mindre orter fungerade dessutom antagligen som marknadsplatser, åtminstone under senmedeltid.

Ur strukturell och funktionell synvinkel fanns således stora likheter mellan flera orter i Smålands inland. Religiösa, administrativa och merkantila funktioner skilde dessa platser från vanliga byar, men den lokala och regionala förankringen var samtidigt tydlig. Tre av dessa orter, Eksjö, Vimmerby och Växjö, blev städer, övriga två, Vetlanda och Värnamo, blev inte städer. Frågan om dessa platser ur bebyggelsemässig synvinkel var tätorter eller inte är i dagsläget svår att svara på. I fallen med Eksjö och Vimmerby så förefaller det högst osannolikt att dessa orter att döma av dagens kunskapsläge var tätorter under medeltiden. Hade här funnits en mer omfattande medeltida bebyggelse borde åtminstone antalet lösfynd ha varit fler.

Det är rätt svårt att förklara varför exempelvis Vimmerby blev stad och inte Vetlanda. Båda platserna var väldigt lika, hade samma bakgrund, struktur och funktion, men bara den ena blev stad. Kanske är svaret så enkelt som att de lokala aktörerna i Vimmerby hade bättre kontakter med kungamakten och därigenom lyckades få stöd för planerna på att etablera sin ort som stad, jämfört med de i Vetlanda. Kanske var Vetlandas mäktige man, biskopen i Linköping, inte tillräckligt intresserad av att driva frågan om en stadsbildning i Vetlanda, han hade ju redan Linköping som ”sin” stad. Eller var status som stad något som inte alltid var eftersträvansvärt ur ett lokalt perspektiv?

Att förläna en ort stadsprivilegier var ett kungligt regale, det var kungen som ytterst avgjorde frågan, men betydelsen av pådrivande lokala aktörer, antingen de nu var kyrkliga eller värdsliga, kan nog inte överskattas. Möjligen ska frånvaron av stadsprivilegier i Vetlanda ses som ett utslag av biskopligt ointresse.

META 2017-inlaga.indd 82 6/5/2017 8:32:15 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

De funktioner som ur biskopens synvinkel behövdes på platsen fanns redan här, så behovet av en formell stadsbildning saknades. Frånvaron av stadsprivilegier för orter som Vetlanda ska då kanske snarare ses som ett utslag av att man inte ansåg att det fanns ett reellt behov av att formalisera något som redan fungerade.

Frågan om dessa platser var tätorter eller inte är intressant. Mycket talar för att så inte var fallet. Som jämförelse kan man lyfta fram byn Kalvsvik i Värend, belägen sydväst om Växjö. Att döma av 1540-talets jordeböcker var detta den största byn i Värend med sjutton gårdar (jfr. Larsson 1979 s. 67–68). Ska man döma av den äldsta lantmäterikartan över Kalvsvik, från 1781, låg dessa sjutton gårdar utspridda inom en cirka 100 hektar stor yta, vilket ger en genomsnittlig yta på 5,8 hektar/gård. Gör vi samma beräkning för Eksjö framträder en liknande bild. År 1554 bodde åtta borgare i Eksjö utspridda på en yta av 45 hektar vilket ger en genomsnittlig yta per gård på 5,6 hektar, nästan densamma som för Kalvsvik. De här mindre städerna kan således ha haft samma typ av spridda bebyggelsebild som byarna.

Det var kanske främst den allmänna uppfattningen av att Vimmerby var en stad som utgjorde grunden för platsens urbanitet, snarare än förekomsten av en avvikande materiell kultur jämfört med omgivande landsbygd, eller det faktum att det var en tätort. Vimmerby framstår som en plats som var urban eftersom den stämplats som urban, trots att platsens materiella kultur inte skilde sig från omgivningens. I Vimmerby skedde trots allt sådant som inte skedde i ”vanliga” byar och det var detta som avgjorde att platsen sågs i ett urbant perspektiv. Till viss del framstår de småländska inlandsstäderna nästan som urbana konstruktioner, platser som i samtidens regionala kollektiva medvetande sågs som städer eftersom det var viktigt att ha en sådan plats i regionen, men som på många sätt sakande reellt urbant materiellt innehåll. Frågan är om inte urbaniteten i de här fallen, precis som Christina Rosén menar, snarast ska ses som en mental inställning till en plats (Rosén 2013).

Genom att det på de här platserna skedde saker som inte inträffade överallt, det hölls exempelvis marknad och ting, kanske större kyrkofester, var det platser dit människor i regionen ofta återvände. Genom att de alla låg i kommunikativa lägen var de sina bygders naturliga mötesplatser. Som sådana fick platserna i sig en speciell betydelse som kopplades ihop med städer och urbanitet. En specifik urban livsstil fanns knappast, utan livet i staden var i de här fallen närmast en mental och ideologisk inställning till en plats, utan att denna inställning var materialiserad. Vimmerby och Eksjö, Vetlanda och Värnamo förefaller ha fungerat på precis liknande sätt, men i de senare fallen saknades aktörer som kunde eller ville utverka

META 2017-inlaga.indd 83 6/5/2017 8:32:15 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

stadsprivilegier. Kanske var det inte heller så viktigt.

Med en sådan tolkning framstår den småländska inlandsurbaniteten som regional och lokal. Den urbanitet som framträdde och accepterades här fungerade inte på andra håll. I östra Småland var det livet i Kalmar och dess sammanhängande materiella villkor som bestämde vad som var urbant och ruralt. I inlandet kanske det räckte med att bo på en viss plats i landskapet för att ses som stadsbo.

Martin Hansson, docent historisk Arkeologi, Institutionen för Arkeologi och Antikens Historia, Lunds universitet,
E-post: martin.hansson@ark.lu.se

Fotnot

1 Den här artikeln är en förkortad version av Hansson 2017b och presenterades som ett föredrag vid det seminarium som hölls i Lund den 25 november 2016 på temat Städer och stadsarkeologi - tillägnat Hans Andersson, professor emeritus i medeltidsarkeologi, på hans 80-årsdag.

META 2017-inlaga.indd 84 6/5/2017 8:32:15 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

References

• Andersson Hans, 2002. Urbanization, not just a matter of towns. Urban Diversity. Archaeology in the Swedish Province of Östergötland. Rikard Hedvall (red). Stockholm, Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter 45, s. 112–114.

• Anglert, Mats, 2001. Kalmar före Kalmar - landskap och centralitet. Från stad till land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson. Anders Andrén, Lars Ersgård & Jes Wienberg (red.). Lund Studies in Medieval Archaeology 29. Stockholm, Almqvist och Wiksell International, s. 187-198

• Areslätt Tomas, 1984. Jönköping. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Medeltidsstaden Rapport 58, Stockholm.

• Astill Grenville, 2009. Medieval Towns and Urbanization. Reflections: 50 years of Medieval Archaeology, 1957-2007. Roberta Gilchrist & Andrew Reynolds (red.). Society for Medieval Archaeology Monograph 30. Leeds, Maney, s. 255–270.

• Englén Josef, 1976. Gammalt och nytt i Vetlanda kyrka. Renoveringen 1952-54. Vetlanda, Vetlanda församling.

• Haltiner Nordström Susanne, 1997. Anteckningar från en källare i Eksjö. Det nära förflutna – om arkeologi i Jönköpings län. Småländska Kulturbilder. Mikael Nordström & Linnea Varenius (red) Jönköping, Jönköpings läns museum, s. 176–181.

• Hansson Martin, 2001. Huvudgårdar och herravälden. En studie av småländsk medeltid. Lund Studies in Medieval Archaeology 25. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.

• Hansson Martin, 2017a. Medeltidens Växjö – en arkeologisk berättelse om ursprung och utveckling (in press)

• Hansson Martin, 2017b. Senmedeltida städer – en diskussion kring orsaker, aktörer och regional urbanitet med utgångspunkt i Småland. (in press)

• Härenstam Curt, 1946. Finnveden under medeltiden. Lund, Gleerup.

• Kallerskog Linnea, & Röjder Ivar, 2014. StadsGIS Jönköping och Eksjö. Utvecklingsprojektet Arkeologiskt GIS för Jönköping och Eksjö. RAÄ Jönköping 50:1 och RAÄ Eksjö 134:1, Jönköpings och Eksjö kommuner, Jönköpings län. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2014:09.

• Kinander, Ragnar 1935–1961. Sveriges runinskrifter. Bd 4, Smålands runinskrifter, granskade och tolkade av Ragnar Kinander. 1. Text, 2. Katalog. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.

• Larsson Lars-Olof, 1979. Småländsk bebyggelsehistoria. I. Från vikingatid till Vasatid. 1:1 Kinnevalds härad. Acta Wexionensia. Serie 1. History & Geography 1:1. Högskolan i Växjö.

• Larsson Lars-Olof, 1995. Tusen år i Vetlanda. Från vikingatid till 1800-talets mitt. Tusen år i Vetlanda. Från vikingatid mot år 2000. Arne Jacobsson (red), Stockholm, Sober, s. 9–83.

• Lindeblad Karin, 2008. Landskap och urbanisering. Östergötland ur ett centralortsperspektiv. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter 74/ Lund Studies in

META 2017-inlaga.indd 85 6/5/2017 8:32:15 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51

Historical Archaeology 10. Lund.

• Nyborg Ebbe. 2004. Kirke og sogn i højmiddelalderens by. Middelalderbyen. Danske Bystudier 1. Søren Bitsch Christensen (red), Aarhus, Aarhus Universitetsforlag, s. 113–139.

• Palm Veronica, 2007. Schaktning i kv Ärlan RAÄ 313, Kv Ärlan 2, Vimmerby stad och kommun, Småland, Arkeologisk förundersökning 1995. Rapport November 2007. Kalmar läns museum & Stift. Västerviks Museum Stads-GIS Vimmerby stad.

• Rosén Christina, 2013. Småstäders urbanitet. Materiell kultur och urban identitet i västsvenska småstäder ca 1640 – ca 1750. Visioner och verklighet. Arkeologiska texter om den tidigmoderna staden. Lars Ersgård (red), GOTARC Series C. Arkeologiska Skrifter No. 76. The Early Modern Town No. 1. Göteborg, s. 92–126.

• Sandell Johan, 1984. Gamleby/Västervik. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Projekt Medeltidsstaden Rapport 68. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.

• Schück Herman, 1959. Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa. Acta Universitatis Stockholmensis. Stockholm Studies in History 4. Stockholm.

• Stibéus Magnus, 2015. Kalmar slott – bebyggelse och fynd från 1100–1800-talen. Småland, Kalmar kommun och stad, Kalmar slott, RAÄ 53. Dnr 3.1.1-01320-2013 och 3.1.1-02721-2013 (RAÄ). Med bidrag av Adam Bolander, Torbjörn Brorsson, Georg Haggrén, Jens Heimdahl, Bo Knarrström, Stefan Larsson, Ola Magnell, Johan Stenvall, Ulrika Söderström och Håkan Thorén. Arkeologiska uppdragsverksamheten, Statens Historiska Museer, Rapport 2015:54. Särskild arkeologisk undersökning och förundersökning 2013 och 2014. Linköping.

• Varenius Linnea, 1984. Eksjö. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Medeltidsstaden Rapport 65. Stockholm.

• Åhman Eva, 1984. Vimmerby. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Medeltidsstaden Rapport 55. Stockholm.

META 2017-inlaga.indd 86 6/5/2017 8:32:15 AM

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:28:51